

УДК 070

ГУЦУЛЬСЬКІЙ ГОВІР У ПОВІСТІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА «ДОВБУШ»

Сотникова В. І.

*Таврійська академія Федерального державного автономного освітнього закладу вищої освіти
«Кримський федеральний університет ім. В. І. Вернадського», Сімферополь
E-mail: vita.sotnikova94@mail.ru*

У статті розглядаються діалектні особливості повісті Г. Хоткевича "Довбуш". Встановлено, що мова персонажів стилізована під гуцульську говірку, про що свідчить ряд фонетичних, морфологічних і лексичних діалектизмів. Значну кількість лексичних діалектизмів зафіксовано в авторській мові, зокрема в описах природи, побуту гуцулів, ведення господарства.

Ключові слова: гуцульській діалект, діалектизм, голосний, приголосний, морфологічна форма, діалектна риса.

ВСТУП

Гуцульський діалект має довгу історію використання в українській художній літературі, започатковану Ю. Федьковичем. Після творчості письменника цей говір увійшов у мовно-літературну практику багатьох українських майстрів слова, як уродженців Гуцульщини, для яких він рідний, увібраний у мовну свідомість із дитинства, так ще більше тих, хто народився далеко від Гуцульщини, але яких навіки зачарував неповторний колорит гуцульського краю. Серед них відомий мистецтвознавець і артист к. ХІХ – І-ї пол. ХХ ст. Гнат Хоткевич, який народився і жив у Харкові. Через революційні події 1905-1907 рр. був змушений емігрувати до Галичини, яка справила на нього незабутнє враження. Захопившись Карпатами, а надто горянами, Хоткевич пише повість і п'єсу "Довбуш", цикли оповідань "Гірські акварелі" й "Гуцульські образки". Згодом він зазначить: "Про Гуцульщину скажу тільки коротко, що як роззявив я рота від здивування, то так із роззявленим ротом і ходив шість літ" [3, с. 321].

Гуцульський говір, як один із найколіоритніших у південно-західному наріччі, здавна привертав увагу дослідників, передусім у плані з'ясування його походження, структурно-системних ознак, взаємодії з сусідніми діалектами і мовами, лексикографічного й лінгвогеографічного опрацювання. Гуцульські говірки досліджували Б. Кобилянський, Я. Янів, С. Грабець, Ф. Жилко, А. Залеський, С. Бевзенко, І. Робчук, М. Павлюк, С. Бернштейн, О. Горбач, Й. Дзендзелівський, Я. Закревська, Л. Калнинь, М. Бігусяк, Н. Хобзей тощо.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого з'ясування проблеми становлення й функціонування цього діалекту в українській мові, а також недостатнім вивченням особливостей функціонування та використання гуцульського говору в мові художніх творів.

Мета роботи – проаналізувати функціонування діалектизмів у повісті Гната Хоткевича "Довбуш" з урахуванням здобутків діалектології, з'ясувати їх різновиди

та роль у відтворенні місцевого колориту і створенні відповідного стилістичного ефекту.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

У результаті дослідження проаналізовано вживання гуцульських діалектизмів на фонетичному, морфологічному і лексико-семантичному рівнях.

На фонетичному рівні зафіксовано такі говіркові риси:

1) голосні переднього ряду [e], [i] на місці давнього [a] після м'яких приголосних: *Не прийшовішечес...* [4, с. 231]; *Таже я конє не маю* [4, с. 112];

2) голосний [i] у префіксі **ви-**: *Сиділи по зимовниках та ймали чес усяке віштудеровувати* [4, с. 356]; *Хто вігадав ручні млинки робити?* [4, с. 45];

3) голосний [o] в ненаголошених позиціях у багатьох словах переходить в [y]: *Куждий на своїм обійстю газда, а я ту на полонині* [4, с. 71]; *Ой, не прубуй, молодице* [4, с. 13];

4) передньоязикові [т'], [д'] перед **і, е** вимовляються як [к'], [г']: *Ой давай, пане втамане, кікати!* [4, с. 215]; *Ліпше йгіт на Заболотив* [4, с. 208];

5) відсутність вставного [л] після губних приголосних у дієслівних формах: *Добре справ'єв, бо багачів усіх знав* [4, с. 54];

6) звук [ц] в кінці слів перед голосними **а, у, и** і у суфіксах **-ець, -иц(я), -цьк-** ствердів: *Юха був хлопец!* [4, с. 97]; *Се треба знати, де в одній купі б'є дев'ять головиц* [4, с. 49];

7) повна назалізація звукосполуки [дн] та часткова групи приголосних [бн]: *Доста, доста. Се ти мені ту на два нни нарубав* [4, с. 23]; *То, видиши, маю я срімний волос у голові* [4, с. 65];

9) звукосполука [рђ] між приголосними перетворилась у [ер], [ир]: *Ломит ноги, крижі. Хирбет – гет цілком усього ломі* [4, с. 211].

Морфологічні діалектні риси найбільше стосуються іменної й дієслівної словозміни, а також особливостей функціонування службових частин мови:

1) іменники першої відміни в орудному відмінку однини і узгоджувані з ними прикметники й займенники мають закінчення **-ов**: *Під тов скалов є велика рівнина, і гроші не пропадут* [4, с. 17];

2) закінчення **-ове**, засвідчено тільки у кличній формі: *Пийте, людонькове!* [4, с. 41];

3) іменники в давальному відмінку множини мають закінчення **-ем**, а в місцевому відмінку **-ех, -ох**: *Но, біжи ж ти, – кае, – назад та й потихеньки оповідж усім людем, аби всі люде зібралиси на зорех докупи* [4, с. 76];

4) прикметники вищого ступеня порівняння творяться шляхом додавання частки **май** до форми прикметника вищого ступеня: *Більша була би честь, якби дякували єкі май поредніші газди, але вони помовчують* [4, с. 52];

5) фіксуємо давні форми займенників, характерних для гуцульських говірок, зокрема **ми, ні** в давальному відмінку однини: *Я жадного попа си не бою!.. Що він ні робит?* [4, с. 231];

6) займенник його вживається у формі **го, му** в родовому й давальному відмінках однини: *Я му своє добро дарую* [4, с. 58];

7) займенник **вона** в давальному відмінку однини функціонує у формі **ї** та **не**, **ню** в знахідному відмінку однини: *А шо ї до того?* [4, с. 24]; *Гайдуки брали до двору дедю твого, жінку брали. Кричев пан на не* [4, с. 97]; *Я, – кае, – гудував твою дочкута й коит на ню клав...* [4, с. 96];

Серед дієслівних діалектних рис зафіксовано такі:

1) частка **си** (**сі**) не лексикалізувалася з дієсловом, інколи вживається в препозиції до нього: *Та тот дуб ек си поніс, то пестунок гет цалком розніс на кавальчіки, ає!* [4, с. 63]; *Можє, я сі помилив, то перепрошею* [4, с. 67];

2) кінцевий **[т]** у закінченнях дієслів 3-ї особи однини і множини теперішнього та майбутнього часу твердий: *Що його брат сидит у верху, знаєш?* [4, с. 84]; *А йк си на ні зробит велика поклич та й зачнут їх там добре ловити – вни тоги йдут на рабунок у Волошину, волошінами, ади, ходют* [4, с. 68];

3) дієслова І-ї дієвідміни з інфінітивною основою на **-а** мають стягнену форму **-аш**, а в 3-ій особі однини – **-ат**: *Ци він, гадаш, на оннім місці сидит?* [4, с. 59]; *Чіму пхааш свої пальці межи двері?* [4, с. 75];

4) фонетично видозмінені форми допоміжного дієслова **му**, **меш**, **ме**, **мемо**, **мете**, **мут** не зливаються з інфінітивом, вживаються окремо перед ним: *Д'хаті му вертати не мож, від газдівства він уже відбивси. Ме шукати й кого єн чого втамана, та ше го вб'ют* [4, с. 43];

Серед прислівників, вживаних у повісті, виділяємо виразні гуцульські мовні одиниці, такі як **гляба**, **цалком**, **водно**, **навідліг**, **домов**, **видцив**, **тепереньки**, **делінь**: *Раз прийшли вни, тоти турки й татари, на наш край і гет цалком повоювали усю нашу землю* [4, с. 76]; *А ведмідь присів і лапою навідліг махнув злегенька* [4, с. 56]; *Без грошей нам домов вертати не мож* [4, с. 41].

Діалектна лексика у повісті Г. Хоткевича відбиває відповідний колорит, номінує специфічні реалії, предмети побуту, характерні для гуцульського регіону, та загалом слугує мовним засобом стилізації твору. Склад лексики визначено темою художнього твору, його сюжетом та мовними уподобаннями автора. Виділено такі тематичні групи:

1) діалектизми, які пов'язані із опришківством, зокрема **ровта** “ватага, гурт людей” [1, с. 187], **пушкар** “поліцай” [1, с. 165], **бартка** “топірець з довгою ручкою” [1, с. 35], **порошниця** “порохівниця” [1, с. 167], **збуй** “розбійник” [1, с. 41], **смоляки** “спеціальні поліцейські підрозділи, в завдання яких входило переслідування опришків” [1, с. 193], **пушка** “рушниця” [1, с. 164], **зимовник** “місце, в якому опришки переховувалися взимку” [1, с. 43], **крис** “рушниця” [1, с. 73] та ін.;

2) побутова лексика, серед якої виокремлюємо такі підгрупи:

– назви одягу: **лудіння** “одяг, переважно новий, святковий” [1, с. 76], **вберя** “одяг” [1, с. 24], **гуля** “верхній одяг без рукавів” [1, с. 37], **гачі** “шитани з домотканого полотна або сукна” [1, с. 35], **кептар** “хутряна безрукавка” [1, с. 71], **крисаня** “чоловічий капелюх з прикрасами” [1, с. 73], **сердак** “верхній короткий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками” [1, с. 162], **черес** “широкий ремінний пояс з кишеньками і пряжками” [1, с. 203];

– назви житлових і господарських споруд, хатнього й господарського приладдя: **гранда** “гуцульська садиба” [1, с. 31], **обора** “частина садиби,

приміщення для худоби” [1, с. 153], **шпіхлір** “приміщення для зерна” [1, с. 217], **пугар** “склянка, келишок” [1, с. 160], **верета** “домоткане вовняне або лляне рядно” [1, с. 26], **бесаги** “дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече” [1, с. 21], **курмей** “шнурок” [1, с. 73], **дзьобня** “невеличка торба з вовняної тканини чи шкіри, яку носили через плече” [1, с. 40];

3) лексика на позначення реалій полонинського життя, серед якої виділяємо такі групи:

– назви полонинських споруд, їх частин, загорож: **оструб** “дерев’яна стіна” [1, с. 155], **стая** “дерев’яна будівля на полонині, в якій живуть пастухи влітку й переробляють молочні продукти” [1, с. 165], **застайка**, **заватра** “прибудова до стаї, де ночують пастухи” [1, с. 42], **струнка** “намет для доїння овець” [1, с. 166], **подра** “полиця під дахом, на якій сушать і зберігають овечий сир” [1, с. 157], **болгарка** “кошара на полонині для худоби” [1, с. 24], **стаднарка** “стайня для коней на полонині” [1, с. 163];

– назви продуктів переробки овечого молока на полонині, зокрема **будз** “овечий сир зі свіжого молока у формі кулі” [1, с. 26], **вурда** “сир гіршої якості з вторинної переробки молока” [1, с. 25], **жентиця**, **дзер** “сироватка” [1, с. 34, с. 47], **керлиба** “відходи від переробки молока на сир, з яких виготовляють вурду” [1, с. 72], **бринза** “спеціально приготовлений для зберігання посолений сир” [1, с. 26];

– назви посуду для зберігання продуктів переробки овечого молока, які водночас використовувались і як міра цих продуктів: **бербениця**, **бриндзенка** “дерев’яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання бринзи, молока; одиниця виміру сиру, бриндзи” [1, с. 26], **терх** “вантаж на коня з двох бербениць, зв’язаних шнурком, полотном; міра ваги бриндзи, молока, що дорівнює двом бербеницям – по 16 кг кожна” [1, с. 175], **міртук** “міра об’єму чи ваги, що дорівнює двом літрам чи кілограмам” [1, с. 87];

4) назви осіб: **челядина** “жінка” [1, с. 199], **челядь** “жінки” [1, с. 199], **любас** “коханець” [1, с. 77], **молодек** “молода людина” [1, с. 82], **легінь**, **флексєв** “парубок” [1, с. 74] та ін;

5) назви осіб за родом полонинської діяльності – **бовгар**, **гайдаї** “пастух, який доглядає стадо великої рогатої худоби на полонині” [1, с. 28], **спузир** “пастух на полонині, який доглядає за вогнем у колибі, щоб не згасав” [1, с. 161], **стадар** “пастух коней” [1, с. 164], **дійник** “дояр” [1, с. 32], **ватаг** “старший вівчар” [1, с. 21];

6) лексеми на позначення природних і штучних географічних об’єктів: **кечера** “стрімка гора, поросла лісом, крім вершини; гора взагалі” [1, с. 73], **бер** “кладка через річку” [1, с. 16], **звір**, **(ізвір)** “міжгір’я, ущелина, вузька долина між горами” [1, с. 37], **грунь** “вершина гори” [1, с. 27], **дебра** “стрімке, заросле кущами узбіччя понад гірські потоки, звори” [1, с. 29], **сигла** “густий, непрохідний ліс” [1, с. 153], **джємора** “темна гущавина; заросле чагарниками місце” [1, с. 30];

7) лексеми на позначення процесу приготування їжі, переробки молока, розведення й підтримка вогню на полонині: **ватра** “вогнище, вогонь” [1, с. 23], **вертлюг** “стовп, що обертається навколо своєї осі, до якого кріпиться берфела” [1, с. 25], **берфела**, **кужба** “дерев’яний пристрій, на якому вішають котел над

вогнищем на полонині” [1, с. 59], **ватарник** “частина стаї, де розкладають ватру” [1, с. 23-24], **клубука** “зак, крюк” [1, с. 58], **ботелев** “дірявий кружок з ручкою, який використовують у процесі приготування сиру” [1, с. 18].

ВИСНОВКИ

Отже, мова повісті Г. Хоткевича “Довбуш” майстерно стилізована шляхом використання у ній фонетичних, морфологічних і лексичних діалектних рис, які в сукупності виразно відбивають гуцульську говірку. Саме завдяки цьому письменнику вдалося художньо відтворити неповторний гуцульський колорит.

Список літератури

1. Гуцульські говірки: Короткий словник / НАН України. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича ; [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська та ін.]. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Оссоветакий И. А. Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50-60-х годов / И. А. Оссоветакий // Вопросы языка современной русской литературы. – М.: Наука, 1971. – С. 301–385.
3. Погребенник Ф. Гнат Хоткевич і його історична проза / Г. Хоткевич // Г. Хоткевич. Авірон. Довбуш. Оповідання. – К.: Дніпро, 1990. – С. 539–553.
4. Хоткевич Г. Довбуш / Г. Хоткевич– Л.: Каменярь, 1965. – 424 с.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ГОВІР В ПОВІСТІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА “ДОВБУШ”

Сотникова В. И.

В статье рассматриваются диалектные особенности в повести Г. Хоткевича “Довбуш”. Установлено, что речь персонажей стилизована под гуцульский говор, о чем свидетельствует ряд фонетических, морфологических и лексических диалектизмов. Большое количество лексических диалектизмов зафиксировано в авторской речи, в частности в описаниях природы, быта гуцулов, ведения хозяйства.

Ключевые слова: гуцульский диалект, диалектизм, гласный, согласный, морфологическая форма, диалектная черта.

THE HUTSUL'S DIALECT A LIN HNAT HOTKEVYCH'S NOVEL “DOVBUSH”

Sotnikova V. I.

The hutsul's dialectal features in the language of the H. Hotkevych's novel “Dovbush” is regarded in the article. It is stated, that the speech of the novel's characters is stylized to the hutsul's dialect, which is confirmed of a great number of phonetical, morphological and lexical dialectisms. A lot of lexical dialectisms are also used in the author's language, in the descriptions of the nature, hutsul's mode of life, mountain pasture-ground's farming in particular.

Key words: hutsul's dialect, dialectism, vowel, consonant, morphological form, dialectal feature.